

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

A TARTALOMBÓL:

Kulcsár László
Klíímaváltozás és társadalmi változás

Székely Csaba
A környezeti kockázatok kezelése

Gilányi Zsolt
Ökorendszerek versus gazdasági rendszerek:
egyensúlyi rendszerek?

Happ Éva
Fenntartható turizmus és felelősségvállalás

Egyed Krisztián
Ha kihűlne a tó...

Gelányi Ildikó - Obádovics Csilla
A ló ökogazdasági hasznosíthatósága

2014/1

Gazdaság & Társadalom

Journal of Economy & Society

Megjelenik évente négy alkalommal

Főszerkesztő / Editor: Prof. Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes / Deputy Editor: Prof. Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság / Associate Editors:

Dr. Székely Csaba DSc, Dr. Fábian Attila PhD, Dr. Joób Márk PhD,
Dr. Kulcsár László Csc, Juhász Zita PhD. (szerkesztőségi titkár).

Szerkesztőségi munkatárs: Takács Eszter

Nemzetközi tanácsadó testület / International Advisory Board:

Prof. David L. Brown PhD (Cornell University, USA), Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest), Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Győr), Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK), Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA), Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest).

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts: Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem őrünk meg, s nem küldünk vissza!

A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően lásd a folyóirat hátsó belső borítóját. / We accept APA style only.

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk:

/ Send manuscripts and letters by e-mail only to: zjuhasz@ktk.nyme.hu

A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll.

/ Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.

A kéziratokat két független anonim bíráló értékeli. / Articles are refereed by anonym reviewers before publication.

Ismertetésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / Send books for review to:

Prof. Kulcsár László

Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar

Sopron Erzsébet. u. 9. 9400 Hungary

Web oldal / web page: <http://gt.nyme.hu>

Előfizetés:

Intézményeknek: 2800 Ft./év

Egyéni előfizetés: 1700 Ft./év

Példányonkénti ár: 700 Ft./dupla szám: 1400 Ft.

ISSN 0865 7823

Copyright © 2014 Nyugat – magyarországi Egyetem Kiadó

Gazdaság & Társadalom

6. ÉVFOLYAM

2014.

1. SZÁM

TARTALOM

Table of Contents and Abstracts in English: See page 171

Klímaváltozás - Fenntartható gazdaság - Ökológiai gazdálkodás

TANULMÁNYOK

Klímaváltozás és társadalmi változás

Kulcsár László 3

A környezeti kockázatok kezelése

Székely Csaba 15

Ökorendszerek versus gazdasági rendszerek: egyensúlyi rendszerek?

Gilányi Zsolt 28

Globális szintű (ökológiai) közjavak használatából fakadó externáliák következményei és szabályozása hazánkban

Horváth Csanád 38

Klímaváltozás és egy hitelintézet: Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank környezeti fenntarthatóság érdekében végzett tevékenysége

Horváth Gábor 53

Az ökológiai innováció helyzete és jövője Magyarországon

Gáspár Gergely - Keresztes Gábor 71

Fenntartható turizmus és felelősségvállalás

Happ Éva 90

Ha kihúlna a tó... A Hévízi-gyógyító desztinációra gyakorolt gazdasági hatása

Egyed Krisztián 102

Fenntartható turizmus a határ régióban: Vas-hegy

Pankotay Fruzsina 117

A ló ökogazdasági hasznosíthatósága

Gelányi Ildikó - Obádovics Csilla 133

A felelős vállalat és a fenntarthatóság kapcsolata

Nagy Tamás 152

KÖNYVISMERTETÉS

Előre a gazdasági válságba! [Mihályi Péter: *A magyar gazdaság útja az adósságválságba 1945-2013*. Corvina Kiadó Budapest, 2013. 207 oldal ISBN 978 963 13 6169 8]

Füstös Hajnalka 166

Table of Contents/Abstracts 171

Ha kihülne a tó... A Hévízi-gyógytó desztinációra gyakorolt gazdasági hatása

Egyed Krisztián¹², adjunktus

Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar

ABSZTRAKT A XXI. század turizmusát a desztináció szereplőinek együttműködése kell, hogy jellemezze. Ez egyrészt piaci kényszer, mivel a turisták olyan élményt nyújtó turisztikai termékeket keresnek, amelyek emellett képesek minden további igényük kielégítésére is. Másrészt egyfajta térségi szinten értelmezett gazdasági racionalitás is, amelynek elméleti alapját a kapcsolati (hálózati) tőke adja. A desztináció szereplőinek hálózatos együttműködése révén komplexebb és magasabb minőségű turisztikai termékek állíthatók elő, másrészt a szektor jövedelmezősége is javul. A kimutatható multiplikátor hatások révén pedig mindez tovagyűrűzik és megsokszorozódik a lokális gazdaságban. E rendszert érintve, az elméletet a gyakorlatba ültetve mutatom be a USP és a hálózatok jelentőségét Hévíz turizmusában és a város gazdaságában, gazdálkodásában. Jelen írásomban a hévízi gazdaság és a városi költségvetés sajátos szerkezetén keresztül célozom részben a turizmus ágazat jelentőségének és potenciáljának érzékeltetésére. Másrészt felhívni a figyelmet a sebezhető természeti tényezőre alapuló monoszektorális városi gazdaság veszélyeire, a kiutat jelentő lehetséges megoldás felvillantásával.

KULCSSZAVAK: élménylánc, multiplikátor, USP, Hévíz, a turizmus hatásai

A turizmus rendszere, működési logikája

Turizmus alatt egyrészt az ember állandó életvitelén és munkarendjén kívüli valamennyi helyváltoztatását és tevékenységét értjük, bármi legyen azok indítéka (kivéve letelepedési szándék vagy jövedelemszerző tevékenység), időtartama és célterülete. A turizmus másrészt az ezzel kapcsolatos igények kielégítésére létrehozott anyagi-technikai és szervezeti feltételek, valamint szolgáltatások együttese. (Lengyel M, 2004)

A turizmus tehát a turisták egy, a kiindulápontra való visszatérésével járó utazása, amelynek során rendkívül széles körű szolgáltatás-választékot vesznek igénybe, akár egy utazás alatt érintve/kielégítve a Maslow-i szükséglet-hierarchia valamennyi szintjét. A turisták így komplex, minden igényüket kielégíteni képes desztinációt és

turisztikai termékeket keresnek, melynek középpontjában a desztináció nyújtotta élmény áll.

Az élmény közvetlenül kötődik az attrakcióhoz, amely egyszerre jelenik meg: *Termékként* – azaz önálló vonzó tényezőként, amely önállóan képes vendégforgalmat, azon keresztül pedig közvetlen turisztikai bevételeket és/vagy többlet-bevételeket generálni.

Kommunikációs elemként – azaz az üzenet tárgyaként vagy akár kommunikációs csatornaként, amely hozzájárul és alapvetően meghatározza a desztináció hazai/nemzetközi ismertségét és elismertségét.

A turista tájékozottsága és individualizmusa következtében egyre öntudatosabbá vált. Személyre szóló, magas minőségű és magas ár/érték arányú, komplex szolgáltatáskínálatot keres. A növekvő kínálat és a hagyományos kommunikációs csatornák telítődése pedig azonosíthatatlanná teszi a különböző desztinációk és szolgáltatók ajánlatait. Az erős versenyben kizárólag a jól azonosítható, egyedi vonzerővel – ún. USP (unique selling proposition) –, és az ahhoz kapcsolódó magas minőségű komplex szolgáltatáskínálattal rendelkező desztinációk lehetnek sikeresek. A termék és kommunikáció konzisztenciájának biztosítása mellett az egyediséget hangsúlyozó különleges, célcsoport-specifikus üzenetet, megoldásokat és csatornákat kell választani a kommunikáció során. (Egyed K., 2014)

Ennek megfelelően a desztináció kínálata nem jelentheti kizárólag az attrakciót vagy egy-egy szolgáltató termékeit és szolgáltatásválasztékát; a desztinációt az együttműködő partnerek és az általuk nyújtott széles körű szolgáltatások komplex rendszereként kell értelmezni és megjeleníteni. A desztináció kiemelt, de nem kizárólagos eleme az egyedi élményt nyújtó turisztikai attrakció, amelyhez élménylánc-szerűen kapcsolódnak az utazással és tartózkodással kapcsolatos további szolgáltatások (pl. megközelíthetőség és térségen belüli közlekedés, szálláshelyek, vendéglátás és étkezési lehetőségek, szabadidős és kulturális programkínálat, ajándéktárgyak és egyéb vásárlási lehetőségek, tájékoztatás és információ-nyújtás), a természeti és infrastrukturális környezet, valamint a társadalmi fogadóközeg. (Magyar Turisztikai Hivatal, 2005)

Gazdasági háttér folyamatok a turizmusban

A turizmus gazdasági értelemben egyfajta jövedelem-átcsoportosításnak is tekinthető. Adott desztináció számára az ágazat jelentősége e tekintetben elsődlegesen abból adódik, hogy más térségben megtermelt jövedelmet vonz a helyi gazdaságba. Ennek hatására számos kedvező változást idéz(het) elő a desztinációban (pl. munkahelyteremtés, infrastruktúra fejlődése, a desztináció és termékeinek felértékelődése, a helyi jövedelmek növekedése, regionális fejlődés, az egyenlőtlenségek csökkenése, a gazdasági szerkezet változása, hagyományos

tevékenységek támogatása, devizabevételek emelkedése, adóbevételek emelkedése, a gazdasági aktivitás erősödése, külső források bevonása, a szolgáltatáskínálat bővülése stb.). A kedvező gazdasági változások az említett élménylánc kapcsolódási logikája mentén fejtik ki (gazdaság)élénkítő, valamint multiplifikálódó hatásukat. (GKI Gazdaságkutató Rt., 2004; Hüttl A., 2002)

A turizmus gazdasági hatásai három szinten érvényesülnek (Bródy A., 2005; Mundruczó Györgyné – Szennyessy J., 2005):

Közvetlen hatás – a turisták által közvetlenül igénybevett kibocsátást és szolgáltatás-nyújtást érinti, ezáltal a velük közvetlen üzleti kapcsolatban álló termék-előállítóknál és szolgáltatás-nyújtóknál keletkezik.

Közvetett hatás – a turistákkal közvetlen üzleti kapcsolatban álló termék-előállítók és szolgáltatás-nyújtók működésükhöz különböző árukat és szolgáltatásokat igényelnek. A desztináció turizmusának fejlődése, a vendégforgalom növekedéséből adódó többlet-turisztikai költség ezáltal kedvezően érinti az említett szervezetek beszállítóit és üzleti partnereit is.

Indukált (gerjesztett) hatás – a turisták által teremtett növekvő kereslet kínálati oldalon a foglalkoztatás növekedését eredményezi. A desztináció háztartásaiban megemelkedett összes jövedelemtömeg többlet-keresletként jelenik meg a helyi gazdaság valamennyi szektora számára.

A turizmus által a desztinációba kívülről érkező különböző jövedelmek nem maradnak sokáig pénz formájában a turisztikai szolgáltatóknál. Egy részük véglegesen vagy átmenetileg kikerül a gazdaságból (pl. adók, import, megtakarítások, profitkiáramlások). A fennmaradó hányad ugyanakkor a gazdaság további szereplői számára keresletet jelent személyes szükségletek kielégítése, a vállalkozások működésével kapcsolatos termékek és szolgáltatások vagy befektetési termékek iránti igény formájában. Ezen „vásárlások” révén az elsődlegesen a turistákhoz köthető jövedelmek megjelennek a helyi gazdaság további termelőinél és szolgáltatóinál, akik azt – az iménti logika mentén – újabb és újabb vásárlásokra fordítják. A folyamat újabb és újabb jövedelmeket generál, miközben az eredetileg a térségbe érkező jövedelem szétáramlik, tovagyűrűzik az egész lokális gazdaságban, a kapcsolódó vásárlások és kibocsátások révén pedig multiplifikálódik (megsokszorozódik). (Puczko L. – Rátz T., 2005)

Hévíz USP-rendszere – a térség egyedi vonzereje

A szűkebb-tágabb térség számos természeti értékkel, épített és szakrális örökséggel, népi kultúrával és széles körű helyi termék kínálattal rendelkezik. Ezek között található egy, a turisztikai jelentőségét tekintve nemzetközi szinten is értelmezhető USP-rendszer. A desztináció meghatározó attrakciója a Hévízi-gyógytó, a gyógyászati és gyógyüdülöhelyi tradíció, valamint az ezekre épülő mai komplex gyógyszolgáltatások. A Hévízi-gyógytó a világ legnagyobb biológiailag aktív, tőzeg

medrű, termálvizű gyógytava. A 4,4 ha vízfelületű tó hőmérséklete télen nem esik 22°C alá, nyáron pedig nem emelkedik 38°C fölé, így kategóriájában a világon egyedülként fürdésre is alkalmas. A tó egy egységes ökológiai rendszerként jelent természetes gyógytényezőt, amelyben kiemelkedő szerepet játszanak a tó vizének hidrofizikai, hidrokémiai és hidrobiológiai tulajdonságai. A komplex gyógyhatás emellett számos további tényező együttes eredménye: a víz hőmérséklete és kémiai összetétele, az iszap, a levegő, a radioaktív sugárzás, a sajátos mikroklíma, valamint a pszichére ható természeti környezet és annak látványa. Az orvostudomány fejlődése, valamint a hévízi tapasztalatok eredményeként az említett gyógytényezők hatását speciális, személyre szabott gyógyszolgáltatások és kúrák teszik teljessé.

A Hévízi-gyógytó

A hévízi gyógyvíznek az emberi szervezet számára közel közömbös hőmérséklete lehetővé teszi, hogy a fürdőző jelentősebb hővesztés vagy hőtörlődés nélkül a vízben tartózkodjon. A tavat tápláló források révén a nagy tömegű víz állandó, lassú áramlásban van. A többirányú áramlás eredményeként a víz folyamatosan cserélődik, hőmérséklete közel stabil marad. Az iszap lebegő részeit állandó körforgásban tartja, a fürdőzőt pedig enyhe masszírozó hatás éri. A víz nagy tömege, az áramlás és a hidrosztatikai nyomás további kedvező hatást is eredményez. Az alsó végtag vissz- és nyirokereiből a nyomás a véráramba hajtja a nedveket, ami a belső szervek friss vérrel való ellátását segíti. Az ízületi duzzanatok kezelése során, és a trombózis utáni állapotban kiemelten fontos e tényező. A hidrosztatikai nyomás révén a vízbe merülő test súlya szintén csökken. Ezáltal kisebb izomerővel, fájdalom nélkül mozgathatók az ízületek. A víz alatt lehetővé válik az aktív torna, ami kifejezetten kedvező az izomsorvadásban, bénulásban és paralízisben szenvedő betegek számára, valamint az izom- és ízületi regenerálás terén. A tavat alkotó elemek egyik legértékesebbje a hévízi iszap, amelynek keletkezésében szerepet játszik a tómedret vastagon bélelő tőzegágy és a források vulkanikus iszapja is. Ez a kevert iszap az ásványi összetételének és az enyhe radioaktivitásának köszönhetően gyógyító hatását tekintve a maga nemében egyedülálló a világon. Kémiai vizsgálata számos szerves és szervetlen anyag vegyületeit mutatta ki, amelyek közül gyógyhatásukat tekintve a különböző rádium-sók és a redukált kénvegyületek a legértékesebbek. Alkalmas iszappakolásra, taposó fürdőzésre, sajátos összetétele folytán pedig fürdőzés közben is kedvezően hat a vízben tartózkodóra. Az apró hegyes kristályú elemek segítik az iszapfoszlányoknak a bőrhöz való tapadását, ezzel fokozzák az ásványok beépülését, másrészt pedig önmaguk is kedvező ingerlő hatást fejtenek ki a bőrfelületre. A gyógytó vize sajátos baktériumflóra élőhelye. A főként coli- és gennykeltő baktériumok elleni hatás révén kórokozóktól mentes a víz és az iszap is. A fürdés önmagában antibiotikus és gyulladáscsökkentő hatású. A tó vize gáznemű anyagokban szintén gazdag (pl. kénhidrogén, szénsav, metán,

rádium). Az ember bőrére sűrűn lerakódó, valamint az azon keresztül felszívódó gázok kedvezően befolyásolják az idegrendszer működését és serkentően hatnak az életműködésre. A forrásvíz radioaktív anyagai (pl. radon, trícium, urán) az iszapban feldúsulva érik a fürdőzőt is. A gázok emanációnak nevezett kis dózisu radioaktív kisugárzása számos kedvező biológiai, biokémiai folyamatot eredményez az emberi szervezetben: fájdalomcsillapító, gyulladáscsökkentő, antiallergén, idegnyugtató és közérzetjavító hatású. Serkenti az anyagcserét és a vízkiválasztást, továbbá fokozza a pajzsmirigy, a hasnyálmirigy, az agyalapi mirigy és az ivarmirigyek, valamint a csontképző sejtek működését. A vízből kiváló kénes és rádiumemanáció a levegővel keveredve réteget képez a tó felületén, így annak belégzése szintén hozzájárul az említett gyógyhatásokhoz. A nagy vízfelület visszaveri az ultraibolya sugarakat, ezáltal szolárium-jelleget kölcsönöz a tónak. A fény serkenti a szervezet D-vitamin képzését és kozmetikai hatása is kedvező. A szabadban, langyos-meleg vízben történő fürdőzés pszichés tényezőket is felszabadít. Az áramlásból adódó lebegő érzés, a halk vizes zsongás, a külső zajok mérséklése, a véderdő zöldje és a virágzó tündérrózsák látványa mentális regeneráló és idegnyugtató. (Egyed K., 2010; Szántó E., 2006; Szarka L., 2008)

A „Hévízi gyógykúra”

A hévízi gyógykúra hatásossága az adottságok mellett abban áll, hogy az évszázadok során felhalmozott tudományos eredményeknek és gyógyászati tapasztalatoknak megfelelően személyre szabottan „adagolják” az említett tényezőket. A gyógyhatás teljesebb tétele érdekében a természet adta tényezők mellett a gyógykezelések számos formáját is alkalmazzák. A hévízi kúra, a világ szűk elitjéhez hasonlóan komplex szolgáltatást nyújt. Az állapotfelmérés és konzultáció révén teljes körű személyre szóló kúrát javasol és nyújt a preventív, regenerálódó vagy gyógyulni vágyó vendég részére. A komplexitás továbbá abban is fellelhető, hogy a fizioterápiás kezeléscsoport széles körét alkalmazza a gyógyhatás teljessége érdekében: elektro-, balneo- és mechanoterápiás kezeléseket is nyújt. Az elektroterápia során a nagy frekvenciájú áram (pl. iontoforézis-kezelés, diadynamic, myotest, interferencia-kezelés, ultrahang-kezelés, mágneses karika) és a fény (pl. sollux-lámpa, evolute-lámpa, lézer fény) különböző hatásait használják fel. A hőmérséklet növelése révén mélyszöveti vérbőséget idéz elő, ami fájdalomcsillapító és keringéscsökkentő hatású. Az ingeráram alkalmazása fokozza az izom-összehúzódást, ami a különböző sorvadásos megbetegedések esetén, illetve azok megelőzésére alkalmas. Az interferencia-kezelés belső pulzáló masszázsa oldja az izomcsomókat, az ultrahang által létrehozott szöveti mikromasszázs pedig szinte valamennyi mozgásszervi betegség gyógyítására alkalmas. A fényterápia lehetőségei közül a lágy lézer fény segítségével főként mozgásszervi problémákat, míg a további lehetőségekkel inkább a bőr sérüléseit és megbetegedéseit kezelik. A balneoterápia a leginkább Hévízhez köthető

gyógymód, amely a tó gyógyiszapját alkalmazza. A vizes és iszapos kezelések legkülönbözőbb formái (pl. elektromos kádfürdő, rekeszes galvánfürdő, szénsavfürdő, váltófürdő, tangentor, súlyfürdő, iszappakolás) elsődlegesen a mozgásszervi és a keringési megbetegedések során hasznosíthatók. Alkalmazásukkal eredményesen kezelhető a sokizületi gyulladás, az idegbénulás, az idegfájdalom, az ideggyulladás és az idült reumatikus panaszok. A keringés terén kifejtett jótékony hatásuk pedig a szívizom oxigénellátásának javításán és a vérnyomás csökkentésén keresztül érhető tetten. Az egyik legismertebb balneoterápiás kezelés a súlyfürdő, amelyet id. dr. Moll Károly Hévízen fejlesztett ki. A gyógymód célja, hogy a csigolyákat a víz felhajtó ereje következtében könnyített módon eltávolítsa egymástól. A gerincoszlop kinyújtása révén lehetővé teszi a gerincvelőből kilépő idegeket nyomás alatt tartó porckorong sérv visszahúzóását. Az iszappakolás a balneoterápia kiegészítőjeként, de önálló kezelésként is alkalmazható. Az iszap magas ásványi anyag tartalma és hőmérséklete révén más módszerrel el nem érhető mélyszöveti vérbőség jön létre. Ennek segítségével a reumás területen kialakult relatív érszűkület, keringési zavarok és fájdalom megszüntethető. A módszer felhasználása széleskörű; idült mozgásszervi betegségek, egyes ortopédiai és neurológiai, valamint belgyógyászati és nőgyógyászati problémák kezelésére alkalmas. A gyógyiszap szépészeti hatásait is hasznosítják, ugyanakkor további nem iszapos pakolásokat is alkalmaznak Hévízen. A mechanoterápia szintén alkalmazható önálló gyógymódként is. A masszázs alapvetően a bőrfelületre, valamint az alatta található szövetekre és az izomzatra gyakorol közvetlen hatást. Az általa kiváltott mechanikai folyamatokon keresztül azonban a szervezet fiziológiájára is kedvezően hat. A gyógytorna, mint speciális mozgásforma szintén ősi gyógymód. Az egyéni és csoportos, a teremben, szabadban és vízben végzett, tudatosan felépített mozgássorozat hozzájárul az aktív funkció helyreállításához. Ezáltal szervesen kapcsolódik a hévízi gyógyászatához. (Egyed K., 2010)

A hévízi kúra indukációja számos tényező és körülmény együttes hatásának eredménye. A világon egyedülálló komplex ökológiai rendszer, az évszázados gyógyászati hagyományok, az alkalmazott eszközök és eljárások, valamint az orvoslás humán háttere nemzetközi szinten is versenyképes gyógyászati és gyógyturisztikai desztinációvá teszik a Hévízi-völgyet. Az említett tényezők elsődlegesen a mozgásszervi betegségek rendkívül széles körének kezelésére alkalmasak. Ugyanakkor kedvező hatással bírnak a gyulladással járó fájdalmakban szenvedők, az ivarmirigy megbetegedéseivel, különböző bőrbetegségekkel küzdők és az asztmás esetekben is.

Hévíz fejlettsége hazai viszonylatban

A sajátos természeti- és gyógytényezők, a tudatos fejlesztési tevékenységek, valamint a spontán folyamatok eredményeként Hévíz napjainkban az ország egyik legismertebb, nemzetközi szinten is ismert turisztikai desztinációja. A város gazdaságának

szerkezete meglehetősen egyoldalú, a jövedelmek forrását tekintve szinte monoszektorális jellegűnek tekinthető. Eredményessége – a település társadalmi és gazdasági állapotát jelző hivatalos statisztikai adatok alapján – országos szinten is számottevő. A következő táblázatok (1. táblázat, 2. táblázat, 3. táblázat) és elemzések során ezt az eredményességet mutatom be, amikor a Hévízre vonatkozó adatot összevetem:

1. Táblázat Hévíz általános fejlettségi adatai, országos és turisztikai összehasonlításban

Adat/mutató, 2011	Országos átlag	TOP10	TOP10 – Budapest	Hévíz
Állandó népesség (fő)	3.200	196.727	30.316	4.943
Vándorlási egyenleg (fő)	0	295	100	-30
Regisztrált vállalkozások száma (db)	522	43.255	5.531	1.610
Regisztrált vállalkozások száma 1000 lakosra (db)	147	220	219	326
Regisztrált vállalkozások száma a szálláshely-vendéglátás ágazatban (db, %)	24 (4,57%)	1.984 (4,59%)	686 (12,41%)	554 (34,41%)
Regisztrált vállalkozások száma a szálláshely-vendéglátás ágazatban 1000 lakosra (db)	7,50	10,08	22,63	112,08
Vendéglátó egységek száma 1000 lakosra (db)	5,52	6,87	10,27	31,36
1 adófizetőre jutó összes belföldi jövedelem (Ft)	1.769.841	2.376.482	1.823.761	1.464.803
1 állandó lakosra jutó összes belföldi jövedelem (Ft)	767.954	1.039.827	872.992	700.455
Önkormányzat összes bevétele (Ft)	854.391	49.245.106	12.717.366	3.343.363
IFA bevétel (Ft, %)	2.089 (0,24%)	379.878 (0,77%)	214.372 (1,69%)	440.921 (13,19%)

Forrás: TeIR adatok alapján saját szerkesztés

az országos átlagos adattal – a TeIR adatbázis által megadott hivatalos országos átlagos adat;

a hazai TOP10 desztináció átlagos adataival – a Magyar Turizmus Zrt 2011-es elemzésében (Turizmus Magyarországon, 2011) megjelölt 10 leglátogatottabb

magyar városra vonatkozó hivatalos TeIR adatok átlaga. Az érintett települések: Budapest, Hévíz, Hajdúszoboszló, Bük, Siófok, Balatonfüred, Sárvár, Sopron, Zalakaros, Eger;

a hazai TOP10 desztináció Budapest adatai nélkül számított átlagos adataival – a Magyar Turizmus Zrt 2011-es elemzésében (Turizmus Magyarországon, 2011) megjelölt 9 leglátogatottabb vidéki magyar városra vonatkozó hivatalos TeIR adatok átlaga. Az érintett települések: Hévíz, Hajdúszoboszló, Bük, Siófok, Balatonfüred, Sárvár, Sopron, Zalakaros, Eger.

Hévíz átlagos lakosságszámú magyar település, kisváros. Szűk belterülettel, kevés beépíthető ingatlannal rendelkezik, már napjainkban is zsúfolt. A gazdaság kedvező állapota ellenére negatív vándorlási egyenleg jellemzi. A település kedvező imázsa és gyógyhelyi jellege, funkciói következtében megfigyelhető beáramlás – elsődlegesen a hazai nagyvárosokból, korábban a német nyelvtérületről, újabban pedig orosz és ukrán betelepülés figyelhető meg a városban. A helyi fiatalok körében ugyanakkor az elvándorlás jellemző, aminek hátterében a fiataloknak szóló szabadidő-eltöltési lehetőségek hiánya, de még inkább a turizmus és a betelepülések árfelhajtó hatása áll. Országos viszonylatban mind az ingatlanok, mind pedig az élet drága Hévízen. A gazdasági aktivitás kiemelkedő a településen. A nagyobb (elsődlegesen szolgáltató) egységek mellett számos KKV működik, továbbá jellemző az egyéni vállalkozók, kereskedők és szolgáltatók, valamint a magán szobakiadók nagyszámú jelenléte (2010-ben közel 900 szobakiadó engedély volt a településen). Az abszolút adatok tekintetében ez még nem kimutatható, de a fajlagos mutatók (pl. regisztrált vállalkozások 1000 lakosra jutó száma) esetén Hévíz a legaktívabb települések közé tartozik. A gazdaság szerkezetének ágazati megoszlásában egyértelműen kimutatható a turizmus szektor dominanciája Hévízen. A regisztrált vállalkozások harmada közvetlenül a szálláshely-vendéglátás ágazatban tevékenykedik, de a további szolgáltatók és a kereskedelmi vállalkozások túlnyomó többsége szintén a turizmushoz kapcsolódóan működik. (Ezt jelzi pl. a vendéglátó vállalkozások 1000 lakosra jutó száma, amely érték Hévíz esetében többszöröse az országos átlagnak, de még a kiemelt turisztikai célterületek átlagának is.) Egyéb gazdasági ágazat nem jellemző Hévízen. A foglalkoztatás terén a turizmus mellett egyetlen komolyabb alternatívát a közszféra jelent. A fajlagos jövedelmi adatok tekintetében a hévízi mutató alatta marad az országos átlagos értékeknek. Ennek magyarázata, hogy – a nagy szállodákat leszámítva – jelentősebb vállalkozás vagy döntési központ nem működik a városban. Jellemző a szellemi foglalkoztatottak alacsony aránya a foglalkoztatás szerkezetén belül. Az adat ugyanakkor annyiban torzít is, hogy a hivatalos statisztikákban kizárólag a munkajövedelmek szerepelnek. Hévízen jellemző a magas vállalkozói aktivitás, és a befelé irányuló ingázó foglalkoztatottak magas aránya. Összességében a hévíziek inkább vállalkozók (akiknek a jövedelmében a statisztikában nem szerepel), míg a hévízi vállalkozások foglalkoztatottai

nagyrészt a térség további, akár 40-50 km-es távolságban lévő településeiről (pl. Zalaegerszeg) kerülnek ki. Az önkormányzati bevételek nagysága a turizmus és a helyi gazdaság működése mellett összefüggésben áll a település nagyságával, a lakosságsszámmal, az ellátandó funkciókkal és feladatokkal stb., így ez az adat egyértelműen nem mutatja az adott település turizmusának állapotát és a település fejlettségét. Az IFA (idegenforgalmi adó) bevételek nagysága, és még inkább az önkormányzati összbevételben belüli aránya ugyanakkor egyértelműen jelzi, hogy Hévíz országos összehasonlításban és a TOP-desztinációk tekintetében is kiemelkedő vendégforgalommal rendelkezik. A település életében, az önkormányzat működésében és a feladatok finanszírozásában kiemelt jelentőséggel bír a turizmus. Míg további településeken ez a kapcsolat nem ilyen egyértelmű; a turizmus fontos, de nem kizárólagos jelentőségű ágazat. (Bár e tekintetben természetesen jelentős eltérések lehetnek az egyes települések között – pl. míg Bükön elsődleges szereppel bír a turizmus, addig Győrben a fejlett ipar és a további tercier ágazatok mellett nem domináns ágazat a turizmus.)

2. Táblázat Hévíz turisztikai kapacitásai, országos és turisztikai összehasonlításban

Adat/mutató, 2011	Országos átlag	TOP10	TOP10 – Budapest	Hévíz
Szállodák száma (db)	0	36	20	23
Gyógyszállodák száma (db)	0	4	4	11
Szállásférőhelyek száma (db)	117	10.293	6.103	6.160
Szállodai férőhelyek száma (db)	44	7.427	3.696	5.741
Gyógyszállodai férőhelyek száma (db)	4	967	948	3.148
Férőhelyek száma 1000 lakosra (db)	36,56	52,32	201,31	1.246,21

Forrás: TeIR adatok alapján saját szerkesztés

A település kis mérete ellenére Hévízen a kiemelt desztinációk átlagának megfelelő a szállodák száma. Ezek a szállodák azonban jellemzően nagyobbak, átlagosan több férőhely-kapacitással rendelkeznek. Ez részben magyarázható a sajátos szolgáltatásválasztékkal. A gyógy- és wellness-szolgáltatások ugyanis mennyiségét és értékét tekintve magasabb eszköz- és infrastruktúra-igényűek, így a megfelelő megtérülés biztosítása magasabb férőhely-kapacitást igényel. A sajátos – részben az adottságokra épülő, részben kifejlesztett – turisztikai termékhez igazodóan a város szállodáinak fele gyógyszálloda. A gyógyszállodai

egységek és kapacitások tekintetében még inkább megfigyelhető Hévíz turizmusának egyoldalú szerkezete. Sopron kivételével a TOP10 települések mindegyikén található gyógy- és/vagy élményfürdő. Ezen városok esetében azonban jellemzően több, változatosabb turisztikai terméket kínál a desztináció. (pl. örökségturizmus, kulturális turizmus, városi turizmus, hivatásturizmus és hangsúlyosabban jelenik meg a wellness)

3. Táblázat Hévíz vendégforgalma és a kapacitás-kihasználtsági adatok Hévízen, országos és turisztikai összehasonlításban

Adat/mutató, 2011	Országos átlag	TOP10	TOP10 – Budapest	Hévíz
Szállodák vendégeinek száma (fő)	2.000	395.474	142.591	200.811
Gyógyszállodák vendégeinek száma (fő)	209	44.475	40.103	115.788
Vendégek száma 1000 lakosra (fő)	809	2.202	5.566	41.877
Vendégéjszakák száma (vendégéjszaka)	6.670	1.156.353	551.615	990.980
Vendégéjszakák száma szállodákban (vendégéjszaka)	4.972	1.035.231	463.129	966.259
Vendégéjszakák száma gyógyszállodákban (vendégéjszaka)	712	164.770	161.676	594.902
Vendégéjszakák 1000 lakosra jutó száma (vendégéjszaka)	2.084	5.878	18.196	200.481
Átlagos tartózkodási idő (nap)	2,58	2,67	3,27	4,79
Átlagos tartózkodási idő szállodákban (nap)	2,49	2,62	3,25	4,81
Átlagos tartózkodási idő gyógyszállodákban (nap)	3,41	3,70	4,03	5,14
Férőhely kapacitás kihasználtság (%)	15,68	30,78	24,76	44,07
Szállodák férőhely kapacitás kihasználtsága (%)	30,97	38,19	34,33	46,11
Gyógyszállodák férőhely kapacitás kihasználtsága (%)	43,55	46,68	46,73	51,77

Forrás: TeIR adatok alapján saját szerkesztés

A turisztikai termék-kínálat szempontjából Bük hasonlít leginkább Hévízre, itt azonban a turizmus fejlődése, valamint a település jellege és szerkezete miatt nem jött létre a hévízhez hasonló nagyságrendű gyógyszállodai kapacitás. Hévíz kimagasló értékekkel rendelkezik a szállásférőhelyek 1000 lakosra vetített számát tekintve. Ha hozzávesszük valamennyi magánszállásadó kapacitásait is, akkor a szállásférőhelyek száma kétszerese a lakosságszámnak. Egy újabb mutató, ami jelzi a város gazdaságának meglehetősen egyoldalú szerkezetét. Ekkora eltérés, és ilyen arányú kapacitás-kínálat a további desztinációk esetében nem figyelhető meg. (Jelen írásnak ugyan nem témája, de mindez felveti szükségét olyan kutatásoknak és javaslatok megfogalmazásának, amelyek a turizmus esetleges negatív társadalmi-gazdasági-környezeti hatásait vizsgálják és igyekeznek megoldást találni azok kezelésére.)

A forgalmi és kapacitás-kihasználtsági adatok elsődlegesen a szállodák és kereskedelmi szálláshelyek havi statisztikai adatközléseire épülnek. A magánszállásadók esetében összességét tekintve nem feltétlenül pontosak az adatok, részben a bejelentési fegyelem hiányosságai következtében. Hévíz esetében így az itt bemutatott statisztikák nem számolnak a férőhely-kapacitás közel felével, és a további városokban is jelentős hányadot képvisel a magánszállásadói szektor. A szállodai vendégek száma Hévízen évente több, mint 40-szerese(!) a lakosságszámnak. Ez még a kifejezetten turisztikai orientációjú térségekhez viszonyítva is kiugróan magas érték. A 200 ezer vendég évente közel 1 millió vendégéjszakát tölt el a helyi szállodákban, amely érték kiegészül a magánszállásadóknál realizált becslült 200-300 ezer vendégéjszakával, valamint a környező települések szálláshelyeinek forgalmával. A már említett gyógyászati hagyományoknak és turisztikai termékeknek köszönhetően a vendégek mintegy 60%-a, míg a szállodai vendégéjszakák közel 90%-a gyógyszállodákhoz köthető. A valóság azonban ennél árnyaltabb képet mutat, mivel a gyógyszállodai minősítéssel rendelkező egységekben nem kizárólag gyógyturisztikai motivációval érkező vendégek szállnak meg. (Megfigyelhető esetükben a wellness-csomagok kiajánlása, valamint a nyári gyógyászati holtseasonban átalakulnak családos, nyaraló és/vagy wellness-szállodákká.) Továbbá az elsődlegesen gyógyászati motivációval érkező vendégek további szolgáltatásokat – kiemelten a kultúra, bor- és gasztronómia, rendezvények és események – is igénybe vesznek. Összességében megállapítható, hogy Hévíz az országos átlagot, és még a kiemelt turisztikai desztinációk átlagát is messze meghaladó vendégforgalommal rendelkezik. A sajátos turisztikai termékszerkezet következtében kiugróan magas a szállodai, kifejezetten a gyógyszállodai vendégforgalom és az itt realizált vendégéjszakák száma, aránya. Az átlagos tartózkodási idő – szintén a gyógyászati motivációhoz köthetően – meghaladja a további desztinációkban mért átlagos tartózkodási adatokat. A gyógykezelések időtartama jellemzően 1-2 hét, de előfordul 3-4 hetes tartózkodás is. A kapacitások magas kihasználtsági adatai – a gyógyturizmus sajátosságai mellett – a desztinációmenedzsment és a szállodamenedzsment aktivitásoknak is

köszönhető, miszerint a további termékeket építenek fel a gyógyturizmus mellett, valamint a gyógyászati motiváció holtidőszakában másként „csomagolják be” a desztinációt. A több igénybe vett szolgáltatás, a magasabb minőségű és árszínvonalú szolgáltatások (gyógyászat és kapcsolódó kulturális jellegű szolgáltatások), az egészséggel kapcsolatos magasabb költési hajlandóság, valamint a magasabb átlagos tartózkodási idő következtében országos viszonylatban Hévízen alakult ki az egyik legjövödelmezőbb turisztikai termék, amely országos átlagot magasan meghaladó kapacitás kihasználtsági adatokkal is párosul.

A turizmus szerepe Hévíz Város gazdálkodásában

Hévíz gazdaságában, a hévízi vállalkozói szektor és a lakosság jövedelmei tekintetében egyértelműen meghatározó a turizmus szektor. Az információk bizalmi jellege – így a válaszadói hajlandóság alacsony foka – miatt azonban meglehetősen nehéz a jövedelem-multiplikátor kimutatása. A multiplikátor tetten érhető, feltárhatók a hálózati együttműködések és a kapcsolati tőke, de azok az adatok hiányában nem számszerűsíthetők. Megbízható és közel teljes körű adatok a költségvetési szektortól szerezhetők be, így Hévíz Város pénzügyi adatain, azaz a költségvetési oldalon keresztül jelzem a turizmus szerepét és nagyságrendjét Hévízen.

4. táblázat Hévíz Város turizmushoz köthető bevételei, 2012

Bevételek (a 2012. évi zárszámadás alapján)	e Ft	%
1. Működési bevétel	2.845.552	
b) Sajátos működési bevétel	1.247.914	
- építményadó (600 Ft/m ² /év)	186.234	4,88
- idegenforgalmi adó (420 Ft/fő/éjszaka)	452.861	11,86
- iparüzési adó (2%)	492.291	12,89
- SzJA helyben maradó része – adóerőképesség miatti elvonás (SzJA 8%-a – elvonás)	52.044	1,36
c) Támogatás, végleges pénzeszköz átvétel	1.198.405	
- üdülőhelyi feladatok pótlólagos támogatása (IFA 1,5 Ft)	679.292	17,79
- IFA kiegészítő támogatás	12.872	0,34
2. Felhalmozási bevétel	96.578	
- turisztikai pályázat (római kori attrakciófejlesztés)	29.689	0,78
3. Költségvetési bevételek összesen	...	
4. Előző évi pénzmaradvány igénybevétele	...	
5. Finanszírozási célú bevételi műveletek	...	
Bevételek összesen	3.818.398	100,00

Forrás: Hévíz Város Önkormányzatának 2012. évi zárszámadása alapján saját szerkesztés

Hévíz Város költségvetési főösszege közel 4 milliárd Ft, amely működési típusú, felhalmozási típusú, költségvetési és finanszírozási célú bevételekből, valamint a pénzmaradványok kezeléséből áll össze. A turizmusból közvetlenül befolyó és az ágazathoz köthető további források a főösszeg jelentős hányadát kiteszik. Az építményadó éves összege Hévízen 600 Ft/m², amelyet hivatalosan valamennyi építménytulajdonosra kiszabnak. Az alkalmazás során azonban kivételt képeznek a hévízi lakosok nem turisztikai céllal hasznosított ingatlanai.

Valójában az üdülőépítmények, a szálláshelyek és a turizmushoz is kapcsolódó kereskedelmi egységek alapterülete után folyik be az éves költségvetés közel 5%-át kitevő összeg. (Ráadásul az utóbbi években ingatlant vásárolt új tulajdonosok jelentős része nem fizet építményadót, amely majd egyszeri jelentős bevételt jelent a város számára, amikor a türelmi időszakot követően visszamenőleg is behajtják a be nem fizetett adót.) Az idegenforgalmi adó mértéke Hévízen 420 Ft/fő/éjszaka, amelyet a jogszabályi feltételeknek megfelelően – a Hévíz Város Képviselő testülete 4/2010. (II.10) rendeletének megfelelően – szinte valamennyi, turisztikai céllal a városban éjszakázó vendég fizet. Közvetett adóként a szálláshelyek szedik be, és továbbítják azt a hivatal felé. Az IFA-bevételek a költségvetés közel 12%-át adják, amelynek minden 1 Ft-jához központi költségvetési forrásokból az állam további 1,5 Ft-ot hozzáad. Az IFA-hoz közvetlenül kapcsolódóan így, „üdülőhelyi feladatok pótlólagos támogatása” címen további közel 700 millió Ft folyik be a város költségvetésébe. Iparűzési adót valamennyi hévízi vállalkozás és vállalkozó fizet, amely az eladott áruk beszerzési értékével, az anyagköltséggel, a közvetített szolgáltatások és az alap kutatások közvetlen költségeivel csökkentett nettó bevétel 2%-a. A gazdaság szerkezetét jelző statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy a hévízi vállalkozások jelentős része – közvetlenül vagy közvetve – kapcsolódik a turizmushoz (a szálláshely-szolgáltató és vendéglátó vállalkozások önmagukban a vállalkozások harmadát jelentik a városban), így az iparűzési adó bevételek jelentős részéről is megállapítható, hogy a turizmusból származik. A foglalkoztatás szerkezetére is jellemző a turizmus szektor túlsúlya (az egyetlen valódi alternatíva kizárólag a közszféra), így az SzJA helyben maradó összegeinek forrása is elsődlegesen a turizmus. 2012-ben Hévíz városa IFA kiegészítő támogatás címen és egy sikeres pályázat pénzügyi elszámolása során további, kisebb összegű turizmushoz kapcsolódó forrásokhoz is jutott. Ezek azonban eseti bevételeknek tekinthetők, amelyek nagyságrendje rendkívül ingadozó, és e tekintetben tendencia sem mutatható ki. Amennyiben kizárólag a biztos bevételi forrásokkal és a biztosan, közvetlenül a turizmusból származó bevételeket vesszük számba, úgy Hévízen 2012-ben a város költségvetéséhez 1.361 millió Ft-tal járult hozzá közvetlenül a turizmus ágazat, amely a város bevételi főösszegének 35,65%-a (az iparűzési adó és az SzJA-bevételek arányosításával elérheti akár a 2 milliárd Ft-ot és arányaiban az 55%-ot).

Összefoglalás

A XXI. század turizmusában azon desztinációk lehetnek sikeresek, amelyek különleges, egyedi értékekre épülő attrakcióval (USP – unique selling proposition) rendelkeznek, és ezt alapul véve széles körű cross-szektorális együttműködések révén komplex turisztikai termékekkel jelennek meg a piacon. Ezen együttműködések ugyanakkor egyszerre jelentenek versenyfeltétel és lokális gazdasági érdeket is, amely révén kihasználhatók a multiplikatív előnyök. Hévíz világszinten unikálisnak tekinthető értékkel, a Hévízi-gyógytóval rendelkezik, amelyhez szorosan kapcsolódnak a gyógyászati hagyományok és napjaink egészségturisztikai szolgáltatásai, kiegészítve olyan további elemekkel, amelyek a turisták tartalmas szabadidő-eltöltését szolgálják a desztinációban. A kínálati rendszernek köszönhetően Hévíz hazai viszonylatban kimagasló jövedelmezőségű turizmus szektorral, és ezen keresztül kimagaslóan kedvező gazdasági mutatókkal rendelkezik. A város gazdasága azonban meglehetősen egyoldalú; a turizmus alapvetően határozza meg a gazdaság állapotát, a jövedelemszerzési és foglalkoztatási lehetőségeket, de még a kulturális kínálatot vagy a településképet is. Mindez veszélyeket is rejt magában, hiszen a USP egy komplex geológiai és ökológiai rendszer. A természetes folyamatok történelmi távlatokban a tó elmoszasadásának irányába mutatnak, az emberi tevékenységek pontos hatásait pedig nehéz modellezni. A tó léte szempontjából biztosan pozitív a meder folyamatos karbantartása és a tó tisztítása, ugyanakkor az emberi tevékenység veszélyezteti a tavat tápláló vízbázist. A tudományos eredményekre alapozva működik átfogó monitoring, de nem ismerjük a komplex geológiai és ökológiai rendszert. A kutatások és hatástanulmányok pedig többnyire a vízkivétel fenntartható mennyiségére és formáira irányulnak. USP nélkül jelentősen lecsökkenne Hévíz turisztikailag értelmezett beltartalmi értéke, megszűnne az unikális versenyelőny, amely nem csak a termék, de a kommunikáció terén is negatívan hatna a desztinációra. A vendégforgalom csökkenése és az árszínvonal esése következtében implicit veszteségek (pl. csökkenő jövedelem) és explicit veszteségek is (pl. kihasználatlan kapacitások) érnék a desztinációt. Mindez a negatív irányú multiplifikálódás következtében nagyságrendi károkat okozna a városnak. A turizmus fenntartható fejlesztése Hévízen így tudatos tervezést és menedzsment tevékenységet igényel, amelynek középpontjában:

- a Hévízi-gyógytó fenntartható hasznosítása és védelme;
- a természetes gyógytényező(k), valamint az azzal kapcsolatos magas színvonalú eljárások, eszközök és humán erőforrás alkalmazása;
- a gyógytótól független gyógyturisztikai, és további turisztikai termékek kialakítása és piaci bevezetése kell, hogy álljon.

Irodalom

- Bródy A. (2005): A multiplikátor és története. *Közgazdasági Szemle*, LII. évf., 402-416. o.
- Egyed K. (2010): A Hévíz Turisztikai Desztináció fejlesztési koncepciója és operatív programjai. Hévíz
- Egyed K. (2014): Gondolatok a sopron régió turisztikai versenyképességéről. *Soproni Szemle*, 68. évf. 4. sz., 407-418. o.
- GKI Gazdaságkutató Rt. (2004): A turizmus nemzetgazdasági jelentősége Magyarországon. Budapest
- Hévíz Város Önkormányzatának 2012. évi zárszámadása
- Hüttl A. (2002): A turizmus gazdasági jelentősége. Kézirat
- Lengyel M. (2004): A turizmus általános elmélete. KIT, Budapest
- Magyar Turisztikai Hivatal (2005): Nemzeti turizmusfejlesztési stratégia 2005-2013
- Magyar Turizmus Zrt. (2012): Turizmus Magyarországon, 2011
- Puczkó L. – Rátz T. (2005): A turizmus hatásai. Aula Kiadó, Budapest
- Szántó E. (2006): Hévíz és környéke. Nereus Kiadó, Hévíz
- Szarka L. (2008): Hévíz. XéniArt Kiadó, Hévíz
- Mundruczó Györgyné – Szennyessy J. (2005): Az egészségturisztikai fejlesztések gazdasági hatásai Magyarországon. Budapest